

ONGEPAST GEDRAG VAN JONGE VROUWEN EN (GENERATIE) CONFLICTEN

Ouderlijke klachten over onhandelbare dochters bij de kinderrechter van Antwerpen in 1912-1913 en 1924-1925

MARGO DE KOSTER*

DAT OUDERS AL EENS KLAGEN OVER HET GEDRAG VAN HUN ZOON OF DOCHTER IS WEINIG BIJZONDER. BOTSINGEN TUSSEN OUDERS EN HUN KINDEREN MAKEN INTEGRAAL DEEL UIT VAN HET GEZINSLEVEN EN ZIJN VAN ALLE TIJDEN. MEN ZOU DAN OOK VERWACHTEN DAT OUDERS ER SLECHTS ZELDEN EN IN HEEL EXTREME GEVALLEN VOOR KIEZEN EEN WEERSPANNIGE DOCHTER OF ZOON IN EEN OFFICIËLE INSTELLING TE PLAATSEN. DE WELZIJNSSECTOR ONTVANGT ECHTER WEL VAKER VRAGEN VAN OUDERS OM EEN PLAATSING EN EEN DEEL DAARVAN HEEFT BOVENDIEN BETREKKING OP KINDEREN DIE WEINIG ERNSTIG 'PROBLEEMGEDRAG' VERTONEN. HET GAAT BIJ DEZE VRAGEN IMMERS OM MEER DAN HET 'MOEILIJKE' KIND OP ZICH : ACHTER DE BESLISSING VAN DE OUDERS GAAT STEEDS EEN COMPLEX AAN SPANNINGEN, PROBLEMEN EN MOTIEVEN SCHUILEN. DAT IS WAT DEZE STUDIE OVER OUDERLIJKE VERZOEKEN OM PLAATSING UIT HET BEGIN VAN DE TWINTIGSTE EEUW TRACHT TE VERDUIDELIJKEN. DAARNAAST WORDT DE SCHIJNWERPER SPECIFIEK OP CONFLICTEN TUSSEN OUDERS EN HUN ADOLESCENTE DOCHTERS GERICHT, OMDAT DEZE ZICHT BIEDEN OP DE LEEFWERELD VAN VROUWELIJKE JONGEREN EN OP DE VERWACHTINGSPATRONEN EN TOLERANTIEDREMPELS VAN HUN OUDERS.

I. Inleiding

Artikel 14 van de Belgische wet op de kindbescherming van 1912 bepaalde dat Ouders die “ernstige redenen tot ongenoegen” hadden omwille van het ‘wangedrag’ van hun minderjarige zoon of dochter zich met een verzoek om plaatsing en heropvoeding tot de kinderrechter konden richten. De kinderrechter was dus zowel bevoegd voor delinquente minderjarigen als voor minderjarigen die geen strafbare feiten hadden gepleegd, maar die volgens hun ouders onhandelbaar waren. In deze bijdrage gaat de aandacht uit naar de ouderlijke klachten over weerspannige dochters die in de jaren 1912-1913 en 1924-1925 bij de Antwerpse kinderrechter werden neergelegd. Deze klachten vertegenwoordigden een opmerkelijk aantal van de zaken met betrekking tot vrouwelijke minderjarigen. De ‘onhandelbare’ dochters maakten in 1912-1913 zestig procent en in 1924-1925 een kwart van de geïnterviewde meisjes en jonge vrouwen uit. Men kan enkel inzicht verwerven in dit fenomeen van ouderlijke tuchtiging (*correction paternelle*) mits men het blikveld niet beperkt tot de rebelse dochters. Men moet ook aandacht schenken aan hun klagende ouders, want het verzoek om plaatsing was het resultaat van de interactie tussen beide partijen. We kwamen tot de frappante vaststelling dat vrijwel alle aanvragers tot de minder welvarende bevolkingsgroepen behoorden. Waarom waren het juist deze ouders die zich tot de kinderrechter richtten? Hadden zij minder begrip voor jeugdzonden omdat hun dochters zich vaker en ernstiger misdroegen? Over welke vormen van ‘wangedrag’ beklaagden ze zich en waarom? Was een plaatsing via de kinderrechter het enige middel om het conflict met hun dochter op te lossen? Waren er geen alternatieven?

Klachten over onhandelbare dochters

Om deze vragen te beantwoorden, is het noodzakelijk zicht te krijgen op de diverse factoren die aanleiding gaven tot het verzoek om plaatsing. Men moet oog hebben voor de sociale spanningen en de (generatie)conflicten die achter de zaak schuilgingen en voor de maatschappelijke context waarin deze zich afspeelde. Daarnaast moet aandacht uitgaan naar de rol van verwanten, buurtbewoners en de brede sociale omgeving, want het gezinsconflict werd ook beïnvloed door de reacties van de buitenwereld. Al deze elementen moeten in rekening worden gebracht om de specifieke definiëring van het ‘wangedrag’ te kunnen kaderen en te achterhalen welke problemen en strategieën aan de basis lagen van het verzoek om tuchtiging¹. Hoewel deze studie voornamelijk de ouderlijke klachten behandelt, wordt ook kort ingegaan op de concrete beoordeling en aanpak van het ontoelaatbare gedrag in de gerechtelijke praktijk. Hierbij trachten we aan te geven welke actoren het gerechtelijk dossier doorheen de procedure structureerden en hoe de ‘officiële waarheid’ over het ‘wangedrag’ en de ouderlijke klacht vorm kreeg.

Dit onderzoek over plaatsing op verzoek van de ouders kan in eerste instantie bijdragen tot een beter inzicht in de complexe interactie tussen gezinnen en het formele gerechtelijke systeem, een problematiek die sterk aan aandacht wint binnen het historisch onderzoek rond opsluiting en straf. Daarnaast staan de verzoekschriften van de ouders het toe hun normen, waarden en tolerantiedrempels ten aanzien van (on)gepast gedrag van meisjes en jonge vrouwen te achterhalen. De beeldvorming en discours van juridische, medische, filantropische en politieke elites met betrekking tot criminele of ongeregelde vrouwen en jongeren zijn reeds uitgebreid onderzocht voor de eerste helft van de twintigste eeuw. Diverse historici betreuren echter dat veel minder geweten is over de manier waarop bredere bevolkingslagen deviant of ontoelaatbaar gedrag definieerden. De vraag of hun gevoeligheden en visies overeenstemden of botsten met de heersende opvattingen blijft tot nog toe gedeeltelijk onbeantwoord². We hopen dan ook bij te dragen tot een duidelijker beeld wat de specifieke groep van vrouwelijke jongeren betreft.

We maakten voor dit onderzoek gebruik van de individuele strafdossiers van de kinderrechtbank van Antwerpen³. Deze bron is zeer waardevol – zoals de meeste

1 De term ‘strategieën’ geeft aan dat de gerechtelijke procedure niet (louter) als een vorm van sociale controle ‘van bovenaf’ mag worden opgevat. De gezinnen maakten immers uit eigen beweging gebruik van de procedure: ze benutten deze voor eigen belangen en doelen, die meer konden omvatten dan het straffen van rebels gedrag. Vooral binnen het historisch onderzoek rond collocatie wordt tegenwoordig ruim aandacht besteed aan “*the familial origins of institutional confinement*”. Zie o.a. DAVID WRIGHT, “Family strategies and the institutional confinement of ‘idiot’ children in Victorian England”, in *Journal of Family History*, 1998 (23) 2, p. 190-208; CATHARINA LIS & HUGO SOLY, *Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18de eeuw*, Brepols, 1990, p. 9-10.

2 Zie in dit verband o.m. de opmerkingen van ANN-LOUISE SHAPIRO, *Breaking the Codes. Female Criminality in fin-de-siècle Paris*, Stanford, 1996, p. 5-6; CAROLYN STRANGE, *Toronto’s Girl Problem. The Perils and Pleasures of the City, 1880-1930*, Toronto, 1995, p. 12.

3 We verwerkten alle dossiers (of: alle zaken) met betrekking tot ‘wangedrag’ van meisjes uit de periodes oktober 1912-oktober 1913 en juni 1924-juni 1925. De eerste periode is interessant én bijzonder omdat ze overeenstemt met het eerste jaar van de toepassing van de wet van 1912, waarin het nieuwe gerechtelijke

Klachten over onhandelbare dochters

- De oorlogsjaren waren een domper op de economie en dreef velen in de werkloosheid. Door woekerprizen en schaarse levensmiddelen vergrootte de armoede. Vrouwen staan in de rij om hun krappe steungeld te ontvangen, Gent, Eerste Wereldoorlog.
(Foto in ANDRÉ CAPITEYN, *Gent en de Eerste Wereldoorlog. Het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent, Stadsarchief en Museum Arnold Vander Haeghen, 1991, p. 62)

Klachten over onhandelbare dochters

gerechtelijke archieven – omwille van haar rijkdom en haar homogeniteit. Gezien de gerechtelijke instanties voor elke zaak uitgebreide achtergrondinformatie over elk van de betrokken actoren moesten verzamelen, vindt men in de dossiers een schat aan sociaal-economische en familiale gegevens terug (men tekende o.a. burgerlijke staat, samenstelling van het gezin, beroep, onderwijsniveau en geografische mobiliteit op). Daarnaast hebben de gerechtelijke dossiers het grote voordeel dat ze documenten bevatten die de stem van de lagere sociale groepen laten horen (of : lezen), namelijk verslagen van getuigenissen, of die door deze groepen zijn geschreven, meer bepaald diverse soorten brieven (gericht aan de rechter of privé). Dergelijke stukken bieden een geprivilegieerde kijk op de attitudes, gevoeligheden en het dagelijks leven van de lagere klassen, maar men moet er voorzichtig en kritisch mee omspringen. Dat geldt zeker voor de verslagen van verhoren, want de mentaliteit en het taalgebruik van de rechter en de griffier die de verklaringen interpreteerden en neerschreven, verschilden doorgaans sterk van die van de hoofdrolspelers en getuigen. In de processen-verbaal van de politiediensten daarentegen werden de woorden van de klager of de ondervraagde over het algemeen letterlijk weergegeven. Er is echter nog een ander punt waar men steeds alert voor moet zijn : hoofdrolspelers en getuigen konden zwijgen, liegen of zeggen wat van hen werd verwacht. Vaak is het dan ook noodzakelijk diverse verklaringen met elkaar en met andere stukken uit het dossier (bijvoorbeeld brieven) te confronteren. Hoewel de verzoekschriften van de ouders – in tegenstelling tot de getuigenissen – vorm kregen buiten het gerechtelijke kader is ook hier een kritische blik vereist. Verschillende ouders benutten bewust het heersende discours om hun klachten kracht bij te zetten en hun verhaal mag dus niet zonder meer als een getrouwe weergave van hun reële intenties en gevoelens worden gezien. Bovendien deden drie op tien ouders beroep op een publieke schrijver, waardoor het gebruik van stereotiepen werd bevorderd en we niet langer de spontane, dicht bij de spreektaal aanleunende, schrijfstijl van de ouders zelf te lezen krijgen. Deze bedenkingen gelden natuurlijk ook voor andere soorten brieven aan de rechter (van de ouders, verwanten of andere betrokken personen). Tenslotte krijgen gerechtelijke dossiers soms de kritiek dat ze niet representatief zijn voor de ‘doorsnee’ burger. Doordat er sprake is van criminaliteit of deviantie zou de bron enkel informatie verschaffen over marginale gevallen en dus slechts een beperkte waarde hebben. Deze kritiek gaat echter volledig voorbij aan het feit dat gedragingen die door het gerecht als misdrijf werden gekwalificeerd futiel van aard konden zijn (diefstal van een fiets bijvoorbeeld) of tegenwoordig gelegaliseerd zijn en getolereerd worden (abortus bijvoorbeeld). Ze gaat zeker niet op voor gerechtelijke dossiers die betrekking hebben

---

systeem voor minderjarigen van start ging. Daarnaast kozen we voor een jaar rond de helft van de jaren ‘20 met het oog op de context van veranderende maatschappelijke posities van (jonge) vrouwen (arbeid, onderwijs, emancipatie). Na schatting (de dossiers zijn geordend op griffinummer, niet op datum van het vonnis of per jaar) werd als beginpunt voor deze periode lukraak een dossier getrokken, waarvan het vonnis uit juni 1924 bleek te dateren, en vervolgens werden alle dossiers uit de daaropvolgende periode van een jaar geselecteerd.

op allesbehalve ‘ongewone’ en juist zeer alledaagse conflicten tussen ouders en hun kinderen ⁴.

II. De juridische grondslag van het vaderlijk tuchtigingsrecht : van de ‘Code Civil’ tot artikel 14 van de wet van 1912

Tot aan de wet op de kindbescherming van 1912 golden met betrekking tot het vaderlijk tuchtigingsrecht de bepalingen van de *Code Civil* van 1804. Het patriarchale gezag was stevig verankerd in de Code : vrouw en kinderen waren volledig aan de macht en de autoriteit van de vader onderworpen ⁵. Onder Titel IX aangaande de vaderlijke macht werd in eerste instantie vermeld dat het kind steeds “*honneur et respect*” verschuldigd was aan beide ouders. Maar alleen de vader oefende het ouderlijke gezag uit tijdens het huwelijk en dit tot aan de meerderjarigheid van de kinderen ⁶. De *Code Civil* gaf de vader “*qui aura des sujets de mécontentement très graves sur la conduite d’un enfant*” het recht zijn ongehoorzame zoon of dochter te tuchtigen door middel van een opsluiting. Hiervoor waren twee procedures voorzien.

Was het kind jonger dan zestien jaar, dan kon de vader *par voie d’autorité* een opsluiting van maximum één maand bekomen. De rechter kon dit niet weigeren en moest een aanhoudingsmandaat afleveren. Was het kind zestien jaar of ouder dan moest de vader *par voie de réquisition* handelen en kon het kind gedurende maximaal zes maanden opgesloten worden. In dit geval kon de rechter wel onderzoeken welke de motieven van de vader waren en, na overleg met de Procureur des Konings, het verzoek eventueel weigeren of de gevraagde opsluitingstermijn inkorten ⁷. De vader kon zijn kind steeds gratie verlenen. Gezien de vader van nature goed en redelijk werd geacht, voorzag de *Code Civil* geen verweer tegen eventuele misbruiken van de vaderlijke macht. Portalis, één van de opstellers van de Code, had in dit verband gesteld : “*Leur puissance n’est-elle pas éclairée par leur tendresse ? La nature a donné aux pères et aux mères un désir de voir*

4 Voor een uitgebreide uiteenzetting over de kwaliteiten, mogelijkheden en beperkingen van de gerechtelijke archieven : ANNE-MARIE SOHN, *Chrysalides. Femmes dans la vie privée (XIXe-XXe siècles)*, Publications de la Sorbonne, 1996, volume I, p. 40-50.

5 Aanvankelijk hadden de Franse revolutionairen nochtans volledig komaf willen maken met de autoritaire patriarchale familiestructuur van het Ancien Régime. In 1790 werden de *lettres de cachet* afgeschaft en familierechtbanken opgericht. In de eerste drie ontwerpen van de *Code Civil* verwierpen de revolutionaire juristen resoluut de vaderlijke macht, maar bij de afwerking van de Code onder het Consulaat werd de klok resoluut teruggedraaid. Deze evolutie wordt uitstekend beschreven door JACQUES MULLIEZ, “*Pater is est...La source juridique de la puissance paternelle du droit révolutionnaire au Code Civil*”, in IRENE THÉRY & CHRISTIAN BIET (eds), *La Famille, la loi, l’Etat de la Révolution au Code Civil*, Centre de Recherche Interdisciplinaire de Vaucresson, 1991, p. 412-413, 423-428.

6 *Code Civil*, an XII, Bruxelles, 1804, artikels 371, 372, 373.

7 Artikels 375 t.e.m. 377; CHARLES COLLARD, “Correction paternelle”, in *Bulletin de l’Office de la Protection de l’Enfance*, 1919, 12, p. 253.

Klachten over onhandelbare dochters

*prosperer leurs enfants que ceux-ci sentent à peine pour eux-mêmes. La loi peut donc sans inquiétude s'en rapporter à la nature*⁸.

J. Christiaens wijst er op dat in de praktijk geen sprake was van het in juridische analyses en commentaren sterk benadrukte onderscheid tussen de opsluiting tengevolge van tuchtiging en een gevangenisstraf. Indien de ouders het dure verblijf in een private tuchtschool niet konden bekostigen, was het enige alternatief immers een opsluiting in de gevangenis op kosten van de staat. In het begin van de negentiende eeuw werden de weerspannige kinderen in de departementele gevangenschappen voor kortgestraften opgesloten. Vanaf 1840 konden ze ook geplaatst worden in de speciale penitentiaire instellingen en heropvoedingsscholen voor minderjarigen. Het merendeel van de getuchtigde minderjarigen kwam echter ook na 1840 in de arresthuizen en secundaire gevangenschappen terecht. In het algemeen was het aantal getuchtigde minderjarigen echter klein in vergelijking met de veel grotere groep van bedelaars, behoeftige en delinquente kinderen. De opsluiting via *correction paternelle* leek in de negentiende eeuw een eerder marginale praktijk⁹. Maar een opvallend gegeven is dat de meisjes (of liever : jonge vrouwen) een belangrijk aandeel innamen¹⁰. Ook B. Schnapper stelde een belangrijke aanwezigheid van meisjes vast in zijn studie over de opsluiting via vaderlijke tuchtiging in Frankrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw en verklaarde dit als volgt : “*On redoutait la grossesse des unes tout en se félicitant de la virilité des autres*”¹¹.

In de laatste decennia van de negentiende eeuw taande het geloof in de natuurlijke goedheid van de huisvader dat aan de basis lag van de *Code Civil*. In gerechtelijke kringen en bij de diverse filantropische verenigingen en patronagecomité's die zich ontfermden over 'verwaarloosde' en veroordeelde minderjarigen, groeide bezorgdheid over misbruiken van de vaderlijke macht door 'slechte' vaders. Vanuit deze hoek gingen dan ook stemmen op om de uitoefening van het tuchtigingsrecht in het belang van het kind aan een strengere controle te onderwerpen¹². Immers, zo oordeelde het patronagecomité

8 FENET, *Recueil complet*, tome IX, p. 144.

9 JENNEKE CHRISTIAENS, “Stoute kinderen achter slot en grendel”, in *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1994 (20) 2, p. 158-159.

10 In de leeftijdscategorie tussen 16 en 21 jaar overtrof het aantal getuchtigde meisjes tijdens de jaren 1892 tot en met 1895 zelfs dat van de getuchtigde jongens : “Statistique générale de la correction paternelle pour les années 1892 à 1896”, bijlage bij G. ANTHEUNIS, A. FRISON & J. WOUTERS, “Rapport sur le Droit de Correction paternelle”, in *Journal des Juges de Paix et de Police*, 1898, p. 170-172.

11 BERNARD SCHNAPPER, “La correction paternelle et le mouvement des idées au XIXeme siècle (1789-1935)”, in *Voies nouvelles en histoire du droit. La justice, la famille, la répression pénale (XVIeme-XXeme siècles)*, Parijs, 1991, p. 536.

12 De introductie van de 'slechte' of 'onwaardige' vader en de aandacht voor de bescherming van het kind moet in het licht geplaatst worden van de nieuwe juridische, politieke en sociaal-culturele praktijken en discours met betrekking tot het kind en het gezin in de laatste decennia van de negentiende eeuw. In de gerechtelijke en penitentiaire praktijk, in politieke en burgerlijke kringen en in het domein van de criminaliteitsbestrijding (onder impuls van de doctrine van de *défense sociale*) profileerde zich meer en meer een kind dat gered en

Klachten over onhandelbare dochters

van Antwerpen in 1897: “*L'on peut estimer à 65 p.c. du total les corrections paternelles qui sont le fait de parents indignes*”¹³. In 1898 werd op het congres van de vrederechters gepleit voor de afschaffing van de mogelijkheid tot opsluiting *par voie d'autorité*. Ook in Frankrijk werd deze hervorming in toenemende mate vooropgesteld¹⁴. Aan de beslissing tot tuchtiging moest volgens de vrederechters steeds een grondig onderzoek naar de motieven van de ouders voorafgaan, een taak die het best aan hen kon worden overgelaten. Het dient te worden aangestipt dat ze de procedure *par voie d'autorité* ook afkeurden omdat ze meenden dat deze het prestige van het gerecht aantastte, aangezien de gerechtelijke macht herleid werd tot “*l'instrument passif d'une volonté étrangère*”¹⁵.

Met de wet op de kinderbescherming van 1912 werden de bepalingen van de *Code Civil* met betrekking tot het vaderlijk tuchtigingsrecht uiteindelijk afgeschaft. Krachtens artikel 14 onder hoofdstuk II van de wet, “*des mesures à prendre à l'égard des mineurs traduits en justice*”, werd de kinderrechter belast met de uitoefening van het tuchtigingsrecht, na een klacht van de ouders. De omschrijving van de grond van deze klacht bleef nagenoeg dezelfde als in de *Code Civil*: een ingrijpen van de kinderrechter was mogelijk indien de kinderen (jonger dan 18 jaar) hun ouders of voogd “*des sujets graves de mécontentement*” bezorgden door hun wangedrag¹⁶. De procedure was verder net dezelfde als voor de delinquente minderjarigen (tot 16 jaar). De beslissing van de rechter moest steeds vooraf worden gegaan door “*une enquête sur son état physique et mental, ainsi que sur les conditions sociales et morales dans lesquelles il vit*”. In het geval van een ouderlijke klacht hield dit in dat hij in eerste instantie moest peilen naar de motieven van de ouders. Hij kon, hierin bijgestaan door de ‘afgevaardigden van de kinderbescherming’ (sociaal-werkers), daartoe raadplegen: priesters, schoolhoofden, huisdokters, werkgevers, liefdadige verenigingen en alle andere personen en instanties die hij nuttig achtte voor het onderzoek. De straf werd vervangen door een maatregel ter heropvoeding van onbepaalde duur. De kinderrechter kon het weerspannige kind tot de meerderjarigheid plaatsen bij een particulier, in een private liefdadigheids- of

---

meer een kind dat gered en heropgevoed moest worden. Zie in dit verband o.m.: MARIE-SYLVE DUPONT-BOUCHAT, “Le contrôle de l'Etat sur la vie privée. La difficile émergence d'une 'Police des Familles' en Belgique au XIXe s.”, in PHILIPPE ROBERT & CLIVE EMSLEY (eds), *Geschichte und Soziologie des Verbrechens. History and Sociology of Crime*, Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, 1991, p. 77-78, 80; FRANÇOISE TULKENS, “Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914)”, in *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914)*, Bruxelles, 1988, p. 11; DONALD WEBER, *Homo Criminalis. Belgische parlementsleden over misdaad en strafrecht, 1830-1940*, Brussel, 1996, p. 9-26.

13 C. CAMPIONI, “La détention par voie de correction paternelle et la loi du 15 mai 1912”, in *Journal des Juges de Paix et de Police*, 1913, p. 52.

14 Voor Frankrijk zie HENRI JOLY, “L'internement par voie de correction paternelle. Communication faite à la Société générale des prisons”, in *Revue pénitentiaire*, 1894, p. 24, 170-174 en GEORGES BONJEAN, *Enfants révoltés et parents coupables*, Parijs, 1895, p. 407.

15 G. ANTHEUNIS, A. FRISON & J. WOUTERS, “Rapport sur le Droit de Correction paternelle”, p. 165-166.

16 “Loi sur la protection de l'enfance”, in *Pasinomie*, 1912, nr. 252, p. 251.

Klachten over onhandelbare dochters

- De Kouter in Gent was tijdens de Eerste Wereldoorlog een geliefd trefpunt voor ontmoetingen met dames van lichte zeden.

(Foto in ANDRÉ CAPITEYN, *Gent en de Eerste Wereldoorlog. Het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent, Stadsarchief en Museum Arnold Vander Haeghen, 1991, p. 100)

heropvoedingsinstelling of in een staatsweldadigheidsschool (ter beschikking stelling van de regering). Deze laatste sanctie was de strengste en kon ook voorwaardelijk worden opgelegd. Als de rechter twijfelde aan de fysieke of mentale staat van de minderjarige, kon hij een observatieperiode gelasten tijdens dewelke een medische expertise plaatsvond. Bleek de minderjarige zich “*dans un état d’infériorité physique ou mentale le rendant incapable du contrôle de ses actions*” te bevinden, dan volgde een plaatsing in een krankzinnigengesticht tot aan de meerderjarigheid. De kinderrechter kon de maatregel steeds wijzigen of opheffen wanneer hij dit nodig achtte of daarom gevraagd werd door het openbaar ministerie, de minderjarige of de ouders. Hij moest in ieder geval elke zaak driejaarlijks herzien¹⁷. Volgens de wetgever garandeerde de interventie van de kinderrechter dat de beslissing tot tuchtiging niet langer aan willekeur van de ouders onderhevig kon zijn, aangezien deze een juridisch afschrikwekkender karakter kreeg. Het gratierecht van de ouders werd ingetrokken : er werd van uitgegaan dat eens

¹⁷ Als vorige noot, artikels 11 t.e.m. 47, p. 250-255.

de ouders de procedure in gang zetten, ze toegaven dat ze zelf niet in staat waren hun kind te disciplineren en dus elke beslissingsbevoegdheid op dat vlak uit handen gaven¹⁸.

Van cruciaal belang is dat de wet van 1912 tegelijkertijd de notie van strafbaar gedrag van minderjarigen verbreedde en de mogelijkheden tot gerechtelijke interventie in de familiale sfeer uitbreidde. Tengevolge van de integratie van het privaatrechtelijke tuchtigingsrecht in het strafrechtelijke optreden van de kinderrechter, werd het vertonen van ‘wangedrag’ gelijkgesteld met het plegen van een misdrijf. De grenzen tussen weerspannige en delinquente minderjarigen vervaagden dan ook. Daarnaast viseerde artikel 15 van de wet niet alleen minderjarigen die hun bestaansmiddelen uit ontucht, prostitutie of kansspelen haalden, maar ook diegenen die bezigheden vertoonden “*qui les exposent à la prostitution, à la mendicité, au vagabondage ou à la criminalité*”¹⁹. Minderjarigen die eventueel delinquent zouden kunnen worden, konden voortaan dus eveneens het onderwerp zijn van een gerechtelijke interventie. Indien een ‘sociaal gevaarlijke’ familiesituatie werd vastgesteld, was een vroegtijdig ‘beschermend’ ingrijpen steeds mogelijk en deed het er niet toe of de minderjarige al dan niet delinquent, pre-delinquent of ongehoorzaam was. Het actieterrein van het strafrechtelijk controle-apparaat werd dus aanzienlijk uitgebreid²⁰.

III. Onhandelbare en rebelse Antwerpse dochters in 1912-1913 en 1924-1925

Aantallen en familiaal-maatschappelijke achtergrond

In de periode van oktober 1912 tot oktober 1913 behandelde de kinderrechter van Antwerpen in totaal 184 zaken, waarvan er 53 op meisjes en 131 op jongens betrekking hadden. Zeer opmerkelijk is dat de onhandelbare of rebelse dochters maar liefst 62,3 % (33 zaken) van alle meisjes uitmaakten en ze de jonge vrouwelijke delinquenten dus ver achter zich lieten. Bij de jongens daarentegen spanden de misdrijven – meestal ging het om diefstal – de kroon (62,6 %) en namen de ouderlijke klachten over ‘wangedrag’ slechts 18,3 % van het totaal in²¹. De overgrote meerderheid van de ongehoorzame meisjes bevond zich op het moment van de klacht van hun ouders in de leeftijds categorie van vijftien tot en met zeventien jaar. Het ging dus hoofdzakelijk om adolescenten of zelfs jonge vrouwen. De twee jongste meisjes waren negen en tien jaar oud. Ook bij

18 CHARLES COLLARD, “Correction paternelle”, in *Bulletin de l’Office de la Protection de l’Enfance*, 1919 (12) p. 255-256.

19 Als noot 16.

20 JENNEKE CHRISTIAENS, “Stoute kinderen...”, p. 165-166.

21 Rijksarchief Beveren (RB), EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, mappen 1 t.e.m. 73, nrs. 1 t.e.m. 575 : alle minderjarigen gevonnist tussen oktober 1912 en oktober 1913. In totaal werden 575 zaken behandeld, maar daarvan hadden er 391 betrekking op minderjarigen die voor de wet van 1912 waren veroordeeld en wier dossier door de kinderrechter werd herzien.

Klachten over onhandelbare dochters

de jongens vormden de vijftien- tot zeventienjarigen de grootste groep, maar hun leeftijden lagen globaal gezien veel meer gespreid. In verband met de maatschappelijke achtergrond van de onhandelbare meisjes is een belangrijke vaststelling dat ze vrijwel allemaal tot behoeftige of relatief arme gezinnen uit de arbeidersklasse behoorden. Een derde van deze gezinnen telde bovendien vier kinderen of meer en was dus vrij groot. De dossiers uit 1912-1913 bevatten amper concrete cijfergegevens in verband met het gezinsinkomen, maar ze verschaffen andere informatie die het mogelijk maakte de welstand van het gezin in te schatten. In heel wat gevallen werd vermeld dat de ouders behoeftig of 'onvermogen' waren of dat ze de onderhoudskosten voor hun dochter niet konden betalen. Dat blijkt ook uit het feit dat twaalf van de vijftien meisjes die een (niet-voorwaardelijke) heropvoedingsmaatregel kregen opgelegd op kosten van de staat werden geplaatst. Verschillende vaders werkten, wat weinig verwonderlijk is gezien ze in Antwerpen leefden, als losse havenarbeiders en waren gedurende bepaalde periodes werkloos of er toe gedwongen diverse jobs te combineren. Wat de gezinssituatie betreft, valt op dat slechts de helft van de weerspannige dochters door hun twee biologische ouders werden aangeklaagd. In vijf gevallen was het meisje wees of door haar ouders verlaten en ging de klacht uit van haar voogd, steeds een familielid. Daarnaast richtten zes weduwnaars, vijf weduwen en één verlaten moeder zich met een verzoek om plaatsing tot de kinderrechtter. Tevens is vermeldenswaard dat in iets meer dan een derde van de gevallen de vader of moeder reeds een correctionele straf hadden opgelopen. Buiten de twee jongste, werkten de meisjes als fabrieksarbeidster, kleermaakster, strijkster, dienstmeid of als dienstster in een herberg²².

Alhoewel tussen juni 1924 en juni 1925 in totaal niet veel meer, namelijk 206 minderjarigen, door de Antwerpse kinderrechtter werden gevonnist en de verhouding tussen de 61 meisjes en de 145 jongens nagenoeg dezelfde was als in 1912-1913 (één op drie), zag het er anders uit wat het aandeel van de *correction paternelle* bij de meisjes betreft. Nog 'slechts' één op vier meisjes kwam in contact met de kinderrechtter tengevolge van een ouderlijke klacht. De weerspannige meisjes vormden nog nipt de grootste groep, maar de aantallen jonge vrouwelijke delinquenten en landlopers waren bijna even groot. Het dient te worden aangestipt dat veertien zaken betrekking hadden op inbreuken op de schoolwetgeving, waarvoor de kinderrechtter bevoegd was sinds de wet van 18 oktober 1921, en dit tot de leeftijd van veertien jaar²³. De jongens scoorden nog altijd het hoogst op het vlak van misdrijven en landloperij en het aantal ouderlijke klachten

22 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, nrs. 1, 2, 8 (map 1), 29, 30, 35 (map 3), 42, 44 (map 4), 51 (map 6), 113 (map 14), 152 (map 19), 315, 316 (map 32), 325 (map 33), 327 (map 34), 364, 372, 374 (map 39), 377 (map 40), 389 (map 43), 398 (map 44), 405, 406, 409 (map 45), 410, 411, 412 (map 46), 418 (map 47), 425 (map 48), 431 (map 50), 459 (map 55), 472 (map 58), 499 (map 64) : de 33 minderjarige meisjes gevonnist wegens 'wangedrag' in de periode van begin oktober 1912 tot eind oktober 1913.

23 HENRI VELGE, *Les Tribunaux pour Enfants. Précis de législation, de doctrine et de jurisprudence belges sur la matière*, Brussel, 1941, p. 68-72.

vertegenwoordigde bij hen nog maar 8,2 %²⁴. In 1924-1925 beklagden de ouders zich uitsluitend over het gedrag van adolescente dochters : ze waren bijna allemaal zestien of zeventien jaar oud. Alhoewel een deel van hen afkomstig was uit weinig welgestelde arbeidersgezinnen, waren er ook verschillende ouders die over een redelijk inkomen beschikten en tot de laag van ‘respectabele’ arbeiders behoorden. Dat blijkt duidelijk uit de dossiers die ditmaal wel cijfergegevens met betrekking tot de lonen van de gezinsleden en informatie over de woning en huishuur bevatten²⁵. In dit opzicht moet er rekening mee worden gehouden dat zowel de materiële conditie als de levensomstandigheden van de arbeidersklasse er na de eerste wereldoorlog globaal gezien op waren verbeterd. De herstructurering van de industrie bracht, zeker in Vlaanderen, een toename van het totale gezinsinkomen met zich omdat een groter aantal vrouwen in de nijverheid werkte en omdat meer arbeiders in beter betaalde jobs terecht kwamen²⁶. Één stiefvader werkte als bediende en één gezin behoorde tot de middenstand. Iets meer dan de helft van de ouders droeg trouwens volledig of gedeeltelijk bij tot de onderhoudskosten van hun dochter. De ongeregelde meisjes kwamen minder vaak uit een gebroken gezin dan in 1912-1913 : de meeste klachten gingen uit van beide ouders. In drie gevallen was het de voogd van het meisje die de hulp van de kinderrechtster inriep. Daarnaast valt op dat slechts één vader een correctionele veroordeling had opgelopen. De meisjes werkten voornamelijk als fabrieksarbeidster of dienstmeid²⁷.

“Het is een kind waar niet aan te doen is” : spanningen en conflicten

In het algemeen beklagden de ouders zich in de beide periodes over dezelfde vormen van ongeregeld of ongepast gedrag. De dochters kwamen te laat thuis, bleven nachten of meerdere dagen weg zonder een teken van leven te geven, hingen in het gezelschap van slechte vriendinnen of jonge mannen rond op straat, in danszalen en bioscopen, hadden een ‘slechte’ partner, werkten niet of onvoldoende, hadden thuis of van hun werkgever gestolen of het ouderlijke huis verlaten. Volgens de ouders was er geen land meer mee te bezeilen en werden hun vermaningen genegeerd of onthaald op scheldpartijen. In de verzoekschriften vulden de ouders hun voornaamste verwijten – die niet noodzakelijk de reële kern van het conflict weerspiegelden – vaak aan met diverse andere soorten werkdrag. Van een aantal daarvan kon moeilijk nagegaan worden of deze zich effectief

24 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, mappen 410 t.e.m. 436, nrs. 2876 t.e.m. 3104 : alle minderjarigen gevonnist tussen 1 juni 1924 en 1 juni 1925.

25 Om in te schatten op welk niveau deze lonen zich bevonden, werd beroep gedaan op : PETER SCHOLLIERS, *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940 : de enquête Davin*, Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, 1979.

26 PETER SCHOLLIERS, *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het interbellum*, Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, 1985, p. 299-300.

27 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, nrs. 2908 (map 413), 2937, 2938, 2939 (map 417), 2977, 2982 (map 421), 2996 (map 422), 3013 (map 424), 3018 (map 425), 3028, 3029 (map 426), 3051 (map 430), 3080 (map 433), 3096, 3099, 3100 (map 435) : alle meisjes gevonnist tussen 1 juni 1924 en 1 juni 1925 tengevolge van een ouderlijke klacht.

Klachten over onhandelbare dochters

hadden voorgedaan, zoals liegen, beledigen, huisdiefstal, het terroriseren van jongere broers of zussen. Het is allerminst mijn bedoeling te beweren dat het hier steeds om valse beschuldigingen ging, maar aan te geven dat het er op lijkt dat de ouders hun verhaal geregeld ‘aandikten’ in de hoop gehoord te worden door de kinderrechter. Meerdere ouders vermeldden ook uitdrukkelijk dat ze ten einde raad waren en werkelijk alles hadden geprobeerd om het gedrag van hun dochter te verbeteren. Ze hadden haar meermaals op de vingers laten tikken door de politiecommissaris of de burgemeester, haar bij familieleden, bij kennissen of als dienstmeid geplaatst... het had allemaal niets uitgehaald. De ouders deden duidelijk hun best om als terechte klagers over te komen en te vermijden dat hen een gebrek aan doortastendheid zou kunnen worden verweten²⁸. Maar daarnaast blijkt uit verschillende dossiers uit de beide periodes dat ouders wel degelijk gepoogd hadden het conflict met hun dochter eerst op andere manieren op te lossen. In deze gevallen werd dus pas beroep gedaan op de kinderrechter wanneer alle mogelijke alternatieve correctiemechanismen uitgeput werden geacht.

Zowel in 1912-1913 als in 1924-1925 klaagden zeer veel ouders over de ‘onzedelijke’ of ‘losbandige’ handel en wandel van hun adolescente dochter. Ze liep “laat op straat bij den een of den andere”, zocht het slechte gezelschap van werklieden, soldaten of zeelui en was “al te vriendelijk” tegen hen, bezocht danszalen en bioscopen en bleef hele nachten weg, waarna ze niet wilde vertellen waar ze geslapen had. Heel wat ouders namen voornamelijk aanstoot aan deze activiteiten omdat ze meenden dat hun reputatie hierdoor werd aangetast. Familieleden, burens, kennissen of buurtbewoners hadden hen immers attent gemaakt op het ongepaste gedrag van hun dochter en ze werden met misprijzen en geroddel geconfronteerd. In het algemeen hechtten ouders uit de arbeidersklasse, zeker degenen die op hun ‘respectabiliteit’ stonden, veel belang aan hun reputatie. Goede relaties met familieleden en hun sociale omgeving waren immers vaak noodzakelijk om eventuele materiële en emotionele tegenslagen te boven te komen. Adolescente dochters werden meestal heel wat zorgvuldiger gecontroleerd dan zonen en kregen vaak strikte regels opgelegd wat betreft hun omgang met anderen en het tijdstip waarop ze ’s avonds thuis moesten zijn. Ze dienden eerlijk en fatsoenlijk over te komen, want de blik van de ander was steeds aanwezig²⁹.

Achter de klachten over losbandigheid ging eveneens vrees voor seksuele zonden schuil. Net als in meer gegoede milieus was de maagdelijkheid van het meisje ook in de lagere klassen een kapitaal. De ‘streken’ van jongens werden, als bewijs van mannelijkheid, relatief gemakkelijk getolereerd, zolang de meisjes maar maagd bleven. Werd een

28 Over het feit dat ouders hun klacht zeer bewust zodanig formuleerden dat ze als terechte klagers overkwamen en hun verhaal niet zonder meer als de weerspiegeling van hun reële gevoelens en intenties mag worden gezien: ARLETTE FARGE & MICHEL FOUCAULT, *Le désordre des familles. Lettres de cachet des archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Parijs, 1982, p. 187-188.

29 ROGER HOOD & KATE JOYCE, “Three generations. Oral testimonies on Crime and Social Change in London’s East End”, in *The British Journal of Criminology*, 1999 (39) 1, p. 148-149.

ongetrouwde jonge vrouw echter zwanger dan werd haar familie al gauw met geroddel en morele afkeuring geconfronteerd, zelfs wanneer een huwelijk snel volgde³⁰. Door middel van hun klacht trachtten ouders niet alleen hun 'goede' naam, maar tevens de toekomstige respectabiliteit en huwelijksprospectieven van hun dochter te vrijwaren. J. Sangster, M. Odem en R. Alexander stellen in hun respectievelijke studies over de opsluiting van jonge vrouwen aan het begin van de twintigste eeuw in de V.S. en Canada eveneens vast dat de meeste klachten van ouders, meestal arbeiders, ongepast seksueel gedrag betroffen. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat meerdere ouders uit de arbeidersklasse de dominante definities van seksuele moraliteit onderschreven en de opvatting deelden dat vrouwen meer seksuele zelfbeheersing aan de dag moesten leggen dan mannen. Sangster wijst er echter op dat binnen de arbeidersklasse ook belangrijke verschillen in seksuele normen bestonden. Sommige ouders, vaak de armste, namen niet of veel minder aanstoot aan voorechtelijk geslachtsverkeer of relaties met meerdere partners dan andere of de meer 'respectabele' arbeidersgezinnen³¹.

Maar ouders konden een voorechtelijke zwangerschap of de geboorte van een onwettig kind zeker niet altijd voorkomen. Ook in het begin van de twintigste eeuw was de periode tussen de start van de puberteit, de meest gevoelige fase in de seksuele ontwikkeling, en het huwelijk voor jongeren uit de lagere klassen nog steeds relatief lang, want vaak moest om economische redenen gewacht worden met het stichten van een gezin. Frustraties en ongeduld konden dan ook de bovenhand halen³². Ongetrouwde jonge arbeidsters en arbeiders kwamen met elkaar in contact op hun werkplaats en ook in hun vrije tijd zochten ze elkaars gezelschap op, alhoewel ze de meeste tijd met seksegenoten doorbrachten. Dienstmeisjes die niet bij hun werkgever inwoonden en zeker jonge vrouwelijke fabrieksarbeidsters beschikten vaak over een zekere bewegingsvrijheid en een inkomen die hen toestonden zich modieus te kleden en cafés, danszalen of cinema's te bezoeken. Feesten, kermissen, bals en vooral de carnavaldagen waren ook traditionele momenten waarop koppeltjes gevormd werden. En van kussen en knuffelen kwam het al wel eens tot geslachtsverkeer³³.

30 MICHELLE PERROT, "Functies van het gezin", in PHILIPPE ARIES, GEORGES DUBY & MICHELLE PERROT (eds), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog*, A'dam, 1989, p. 101.

31 MARY ODEM, *Delinquent Daughters. Protecting and Policing Female Adolescent Sexuality in the United States, 1885-1920*, New York, 1995, p. 38-62; JOAN SANGSTER, "Incarcerating 'Bad Girls': The Regulation of Sexuality through the Female Refuges Act in Ontario, 1920-1945", in *Journal of the History of Sexuality*, 1996 (7) 2, p. 248-255; RUTH M. ALEXANDER, *The "Girl Problem". Female Sexual Delinquency in New York, 1900-1930*, Londen, 1995, p. 24-32.

32 CHRISTIEN BRINKGREVE & ALI DE REGT, "Adolescentie als opgave. Ontwikkelingen in een levensfase, 1750-1990", in INEKE VAN DER ZANDE (ed), *Het is meisjes menens. Inleiding meisjesstudies*, Amersfoort/Leuven, 1991, p. 17. Lis en Soly wijzen er daarnaast op dat dit restrictief huwelijkspatroon zich vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw doorzette: CATHARINA LIS & HUGO SOLY, *op.cit.*, p. 56-57.

33 BART DE WILDE, "Seks op en naast de werkvloer. De seksualiteitsbeleving van arbeiders en de houding van de vakbeweging", in *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, AMSAB, 1999, p. 147-153. De vrijetijdsbesteding van Belgische arbeidersjongeren buiten het kader van de diverse jeugdbewegingen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw vormt grotendeels een onontgonnen terrein binnen het historisch onderzoek.

Klachten over onhandelbare dochters

Waar de ‘losbandige’ dochters uit 1912-1913 meestal ontkenden dat ze cafés, danszalen of bioscopen bezochten ofwel relatief snel beaamden dat ze een ongeregeld leven leidden, stonden de meeste jonge vrouwen uit 1924-1925 op hun uitgaansleven en bewegingsvrijheid en achtten ze hun ouders, vooral hun vader dan, vaak te streng. Dat wil echter niet zeggen dat ze de toorn van hun ouders niet vreesden. De zeventien jaar oude Jeanne D. bleef in de herfst van 1924 geregeld nachten of meerdere dagen thuis weg omdat ze naar eigen zeggen vaak laat uitbleef en dan niet langer naar huis durfde terugkeren uit angst voor straf. Ze werd op vraag van haar vader, een zeeman met een redelijk inkomen maar met een groot gezin, een paar maal vermaand door de politie en de kinderrechtster en beloofde zich goed te gedragen, maar zodra haar vader terug op ze was, glipte ze opnieuw het huis uit. Ditmaal zegde ze, na haar loon te hebben ontvangen, haar job als dienstmeid op en zag haar moeder haar niet meer terug. Na twee weken werd ze door de politie slapend op een bank in het park aangetroffen en opgepakt. Aan de kinderrechtster verklaarde ze dat ze niet meer naar haar ouders terug wilde keren “omdat ik ’s avonds niet later mag uitblijven”. Jeanne werd in observatie geplaatst in het christelijke *Institut de Sainte-Marguerite de Cortone* op het Kiel, de heropvoedingsinstelling waar de meeste getuchtigde Antwerpse meisjes belandden. Nadat was vastgesteld dat ze syfilis had opgelopen, werd ze daar definitief geplaatst. Aangezien ze zich daar goed gedroeg en een sociaal-werkster oordeelde dat haar houding “midden op zich genomen goed is”, werd ze na negen maanden voorwaardelijk in vrijheid gesteld ³⁴.

Ook Josephine P., die in 1925 zeventien jaar oud was en als fabrieksarbeidster werkte, stelde meerdere dagen te zijn weggebleven omdat ze te laat met haar vrijer in danszalen en bioscopen was blijven hangen en niet meer naar huis had durven gaan. Haar ouders, relatief welgestelde arbeiders, waren zeer bezorgd om hun reputatie, want Josephine had op haar zestiende al een kind gehad. De ouders hadden het uitbesteed omdat hun dochter noch van dit kind, noch van de vader wilde weten en betaalden er maandelijks het onderhoud voor. Aan de kinderrechtster beloofde Josephine “niet meer met jongens te lopen en te gehoorzamen”, maar ze voegde daar aan toe: “nochtans kan ik u niet beloven niet meer te zullen uitgaan, want het is toch niet mogelijk voor een meisje van zeventien jaar niet te mogen uitgaan”. Deze verklaring werd haar niet in dank afgenomen en ze werd voorlopig in de observatie-instelling te Saint-Servais (Namen) geplaatst. Het observatierapport vermeldde dat Jeanne over “aanzienlijke verstandelijke vermogens” beschikte, maar gezien haar verleden en de vaststelling van een geslachtsziekte, werd ze een “grote tuchteloze, diepe zedeloze” genoemd. De kinderrechtster nam de zwaarste

---

binnen het historisch onderzoek. Voor een zeer grondige Britse studie met betrekking tot dit thema zie ANDREW DAVIES, *Leisure, Gender and Poverty*, Buckingham, 1992.

34 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 417, nr. 2937. De achternamen van de meisjes worden enkel met een initiaal vermeld, aangezien ik daar in het verlengde van de wet op de bescherming van de privé-levensfeer toe verplicht ben en dit als uitdrukkelijke voorwaarde werd gesteld om inzage te krijgen in de dossiers. Het is immers mogelijk dat enkele van de toenmalige ‘stoute’ meisjes nu nog in leven zijn.

Klachten over onhandelbare dochters

- Het overbevolkte en uitgeleefde schipperskwartier behoorde tijdens het interbellum nog tot de kuip van Antwerpen. Bij gebrek aan woonruimte speelde het sociale leven zich grotendeels op straat af. Prostitutie werd als haast vanzelfsprekend beschouwd.

(Foto in GEORGE VAN CAUWENBERGH, *Het Antwerpen van toen*, Brugge, Marc Van de Wiele, 1983, p. 26).

maatregel en stelde haar dus ter beschikking van de regering. Eerst werd ze in het Rijksopvoedingsgesticht (staatsweldadigheidsschool genoemd tot 1921) van Beernem geplaatst, maar niet veel later werd ze voor de behandeling van haar geslachtsziekte naar het Kliniek-Gesticht van de staat voor meisjes te Brugge overgebracht. Na twee jaar werd ze opnieuw aan haar ouders toevertrouwd ³⁵.

Het is opmerkelijk dat bij tien van de zestien meisjes die in 1924-1925 door de Antwerpse kinderrechter werden gevonnist, werd vastgesteld dat ze aangetast waren door syfilis of een andere geslachtsziekte, terwijl er in 1912-1913 maar één jonge vrouw een 'venusachtige ziekte' had opgelopen en de meeste meisjes nog maagd waren. Dat zou er op kunnen wijzen dat adolescente meisjes in de jaren twintig iets vroeger of lossere voorrechtelijke seksuele contacten hadden. De helft van hen gaf trouwens openlijk toe reeds met één of meerdere jonge mannen te hebben geslapen. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat het medisch onderzoek, al dan niet tijdens een observatieperiode, in 1912-1913 heel wat minder geïstitutionaliseerd was en het dus mogelijk is dat een aantal seksuele zonden toen niet werden ontdekt. We komen hier nog op terug bij de bespreking van het verloop van de gerechtelijke procedure.

---

³⁵ RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 425, nr. 3018.

Klachten over onhandelbare dochters

Ouder-dochterconflicten konden ook voortvloeien uit het feit dat de ouders de partnerkeuze van hun dochter afkeurden. Er was vaak een ‘slechte’ jongen of man in het spel. Meerdere ouders of voogden hadden bezwaar tegen de partner van het meisje omdat ze meenden dat deze een slechte invloed had, haar in het verderf dreigde te storten of ze op een huwelijk met een betere partij hoopten. In 1912-1913 hadden twee jonge vrouwen tot grote ergernis van hun vader een relatie aangeknoopt met een gehuwde man³⁶. Maria W., zeventien jaar oud, veroorzaakte in 1925 volgens haar ouders, arbeiders met een doorsnee inkomen, “gedurig alle schandalen”. Niet alleen was zij van huis weggelopen en had zij sindsdien in “huizen van ontucht” geleefd, bovendien had ze een seksuele relatie met een neger. Waar een gehuwde man al niet door de beugel kon, was een kleurling zo mogelijk nog erger. De sociale omgeving, sociaal-werkers en de kinderrechter reageerden uiterst gechoqueerd. Nadat buurtbewoners Maria’s werkgever hadden ingelicht, werd ze op staande voet ontslagen. Maria werd door de kinderrechter onmiddellijk in de instelling van *Sainte-Marguerite de Cortone* op het Kiel geplaatst³⁷.

De zuiverheid van de familierепutatie was echter niet altijd het centrale punt bij klachten over een ‘ongeregeld’ uitgaansleven en/of ‘slechte’ vrijers. Meerdere ouders ergerden zich hoofdzakelijk aan het feit dat het meisje geen of een onvoldoende productieve bijdrage tot het gezinsinkomen leverde. Ze verweten hun dochter dat ze, onder de invloed van ‘slechte’ vriendinnen of van haar vriendje, haar loon verkwistte in cafés, bioscopen en danszalen en dat ze door het vele uitgaan onvoldoende werkte. Het hoeft niet te verwonderen dat het over het algemeen de armste ouders waren die hierover klaagden. Dit konden de beide ouders zijn, maar het dient te worden opgemerkt dat alle weduwen zich om deze reden tot de kinderrechter richtten, en dit in de beide periodes. Het vroegtijdig overlijden van één van beide ouders leidde zeer vaak tot emotionele spanningen en gezagsconflicten. Wanneer het bovendien de belangrijkste kostwinner was die wegviel, had dit voor een arm gezin rampzalige gevolgen en veroorzaakte de werkschuweheid van een kind zeker botsingen. Een weduwe met vijf kinderen liet zeer duidelijk verstaan dat ze het niet langer tolereerde dat haar zeventienjarige dochter Marie C., die het oudste kind was en de enige die oud genoeg was om te gaan werken, geen geld binnenbracht. Ze schreef de kinderrechter in 1913 dat haar dochter “niets doet als lopen tot ’s nachts 1, 2, 3 uren, niet willen werken en dan niets afgeven en in plaats van te werken in kotters en cinemas zitten en als ik dan zondaags hare kleederen weg steek dan mijn kassen open breken, mij uit schelden voor al wat lelijk is... en zoo heb ik al drij jaren in verdriet en ellenden door gebracht”. Bij het verhoor bevestigde Marie C. het verhaal van haar moeder en beweerde ze berouw te hebben over haar gedrag. Ze kwam er van af met een voorwaardelijke heropvoedingsmaatregel³⁸.

36 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 19, nr. 152 en map 48, nr. 425.

37 *Idem*, map 426, nr. 3028.

38 *Idem*, map 39, nr. 364.

Niet alle ouderlijke verzoekschriften verwezen even duidelijk naar de kern van het conflict als dat van de moeder van Marie C. Maar bij het verhoor door de kinderrechter kwam meestal snel aan het licht wat voor de ouders het voornaamste probleem vormde. Volgens een weduwe met zes jonge kinderen was haar oudste dochter Dorothée W. van zeventien in 1912 “een losbandig leven gaan leiden, blijft gansche nachten uit het ouderlijk huis, geeft zich aan de ontucht over, weigert te gaan werken, komt ’s nachts laat naar huis en mishandelt dan nog eens op eene vreeselijke wijze hare arme moeder... en zegt gedurig niemand kan mij iets en werpt mij als dan een hoop scheldwoorden na het hoofd... zij is een kalant van de danszalen en de cinemas... zij steelt overal... zij besteelt mij ook en komt bij mijne afwezigheid verschillende voorwerpen ontnemen... zij heeft kennis met zekere Fons... ik heb nooit in die kennis toegestemd”. Hoewel de moeder dit vermelde, bleken de ‘ontucht’ en het vriendje van Dorothée niet het wezenlijke probleem te vormen. Bij het verhoor verklaarde Dorothée dat haar moeder “zelfs zegde dat hij bij ons boven mocht komen” en kloeg de moeder ook niet langer over losbandigheid. Ze verweet Dorothée dat ze na het overlijden van haar vader een tijdlang geweigerd had te werken en dat ze twee maanden nadat ze toch als dienstmeisje aan de slag was gegaan linnengoed en oorbellen van haar werkgeefster had gestolen en bijgevolg was ontslagen. De moeder had haar berispt en gepoogd haar tot werken aan te zetten, maar daar had het meisje enkel agressief op gereageerd. Ze had zelfs een tand van de moeder uitgeslagen. Maar gezien Dorothée de kinderrechter meedeelde dat ze zwanger was, dat haar vrijer haar wilde huwen en de moeder zich daar niet tegen verzette, werd ze ‘slechts’ voorwaardelijk veroordeeld tot een plaatsing in een staatsweldadigheidsschool³⁹. Wat in deze zaak ook een rol kan hebben gespeeld, is dat de moeder sinds kort met een nieuwe partner samenleefde. Lis en Soly stelden in hun studie over collocatie in de 18de eeuw vast dat sommige arme weduwen hun rebels kind lieten opsluiten in de hoop aldus hun kans op een tweede huwelijk te vergroten, om dus te vermijden dat een eventuele kandidaat door deze ‘lastpost’ zou worden afgeschrikt⁴⁰.

De gescheiden en behoeftige moeder van de in 1925 zestien jaar oude Germaine V. legde in haar verzoekschrift grote nadruk op het ‘onzedelijke’ gedrag van haar dochter, die volgens haar vaak in danszalen rondhing en al verschillende relaties had gehad. Het lijkt er echter op dat de moeder dit vooral uitspeelde om de kinderrechter van de noodzaak van een ingrijpen te overtuigen, want bij het verhoor wees ze enkel nog op het feit dat Germaine te laat naar huis kwam en verklaarde ze verder : “ik heb reeds zo dikwijls gevraagd wat ze toch eigenlijk zal doen. Ze antwoordt me steeds dat ze dat niet weet, en zoo komt het dat ze werkeloos blijft... het huis is gansch verwaarloosd en vervuild, daar ze niets uitvoert en ik mijnen stiel (de moeder was kleermaakster) moet uitoefenen om ons dagelijks brood te verdienen”. Germaine beweerde dat haar moeder steeds had ingestemd met haar relaties en haar onlangs zelf aan een vermogende man had

39 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 4, nr. 44

40 CATHARINA LIS & HUGO SOLY, *op.cit.*, p. 58-59.

Klachten over onhandelbare dochters

trachten te koppelen, maar gaf toe dat ze geen job had en dat ze niet als kleermaakster wilde werken⁴¹. Ook andere arme ouders overdreven bewust de losbandigheid van hun dochter of bleken in realiteit minder aanstoot te nemen aan haar seksuele activiteiten dan hun verzoekschrift deed vermoeden. Dat wil niet zeggen dat de dochters heilige boontjes waren of dat hun seksuele gedrag hun ouders koud liet, maar het conflict lijkt in deze gevallen hoofdzakelijk te draaien rond (het gebrek aan) de bijdrage van de meisjes tot het gezinsinkomen.

In 1912-1913 had één op vier meisjes, waaronder bijna al degenen met een voogd, het ouderlijke huis verlaten. Een aantal van hen ging samenwonen met hun vriendje. Ook de zeventien jaar oude Maria R., die beweerde dat ze weggelopen was omdat ze door haar ouders, broers en zusters mishandeld werd sinds ze deze jongen had leren kennen. Ze was zwanger en wilde hem huwen. Haar ouders, die een plaatsing verzocht hadden om hun “als zoo van alle andere schande te vermijden”, stemden na lang overleg met een sociaal-werkster uiteindelijk toe in een huwelijk, op voorwaarde dat ze hun dochter niet naar het stadhuis moesten vergezellen⁴². Voor een ongehuwde jonge vrouw was het nog meer gewaagd alleen te gaan wonen: bleef er al eens een jongen of man overnachten dan deden geruchten over prostitutie al gauw de ronde⁴³. De voogd van Emma, die zestien jaar oud en pas wees was geworden, diende een klacht in omdat zijn pleegdochter bij hem was weggegaan en hem verteld was dat ze sindsdien een uiterst ‘onzedelijk’ leven leidde. Hij vroeg de kinderrechtster dringend in te grijpen om haar “van totaal zedelijk verval te behoeden”. De hospita van Emma had haar voogd immers verwittigd dat er op relatief korte tijd twee verschillende jonge mannen bij haar overnacht hadden. Emma gaf toe met hen geslapen te hebben, maar beweerde met klem dat ze daar geen geld voor had gekregen. Ze verklaarde dat noch haar voogd, noch haar oudere broer en zus haar onderdak wilden verschaffen, dat ze als dienstmeid te weinig verdiende om rond te komen en vroeg zelf geplaatst te worden. Emma werd eerst in het *Institut du Sacré Coeur* in Berlaar opgenomen en een paar maanden later naar de instelling van *Saint-Marguerite de Cortone* op het Antwerpse Kiel overgebracht. Het ging in deze zaak dus meer om een aan haar lot overgelaten dan om een rebelse dochter⁴⁴.

Het vermijden van schande was echter lang niet altijd het hoofdmotief bij klachten over het weglopen van huis en soms werd dit helemaal niet vermeld. Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw was het samenwonen van ongetrouwde jongeren, als een praktijk ter afwachting van het huwelijk, immers gebruikelijker en meer aanvaard in stedelijke arbeidersmilieus⁴⁵. De meerderheid van de ouders die over een weggelopen

41 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 421, nr. 2982.

42 *Idem*, map 4, nr. 42.

43 MICHELLE PERROT, “La jeunesse ouvrière : de l’atelier à l’usine”, in GIOVANNI LEVI & JEAN-CLAUDE SCHMITT (eds), *Histoire des jeunes en Occident. L’époque contemporaine*, vol. 2, Parijs, 1996, p. 132-134.

44 Als noot 41, map 55, nr. 459.

45 MICHELLE PERROT, “La jeunesse ouvrière...”, p. 132-134.

Klachten over onhandelbare dochters

dochter klaagden, pikten het niet dat zij thuis geen geld meer in het laatje bracht. Dit was meestal ook het voornaamste bezwaar ten aanzien van de verschillende dochters die alleen gingen wonen. De ouders van de vijftien jaar oude Henriette, die beiden talrijke veroordelingen op hun naam hadden staan, zetten in hun klacht eerst uitgebreid het ‘ongepaste’ seksuele gedrag van hun oudste dochter, “een loopster eerste klas”, in de verf om er daarna pas op te wijzen dat ze het huis verlaten had. Dat dit laatste in feite het probleem vormde, aangezien ze haar productieve bijdrage niet konden missen, en ze bovendien was weggelopen omdat ze zwaar mishandeld werd door haar drinkende moeder werd er natuurlijk niet bij vermeld. Henriette werd vrijgesproken⁴⁶. De zaak van Henriette was geen uitzondering. Uit diverse dossiers uit 1912-1913 blijkt dat dochters mishandeld of slecht behandeld (bijvoorbeeld onvoldoende eten krijgen of op de trap moeten slapen) werden door een vaak dronken vader of moeder⁴⁷. Heel wat meisjes kenden een armoedige en vaak gebroken gezinssituatie. Het feit dat verschillende van hen in 1912-1913 het ouderlijke huis verlieten, mag dus niet zonder meer aan een rebels karakter worden toegeschreven.

In 1924-1925 hadden slechts twee zaken betrekking op een dochter die thuis weggegaan was. De zestienjarige Paula S., waarvan de vader onbekend en de moeder een jaar voordien overleden was, had het huis van haar voogd en oom verlaten omdat ze er niet in slaagden met elkaar op te schieten en steeds ruzie maakten⁴⁸. Alphonsien L., zestien jaar oud, die volgens haar vader haar haren had laten kortknippen en enorm op ‘nette’ kleding gesteld was, had zich laten verleiden door de belofte van een vrouw uit de buurt dat ze in een glasfabriek in Henegouwen op korte tijd veel geld zou kunnen verdienen. Een paar weken later zag ze echter in dat van die belofte niets in huis kwam en keerde ze teleurgesteld naar huis terug. Haar ouders trokken hun klacht in en de zaak bleef zonder gevolg⁴⁹.

Drie jonge vrouwen waren in 1912-1913 in de prostitutie beland. In 1924-1925 werkte één meisje van zestien als “*danseuse*” in een “verdacht huis”⁵⁰. De moeder van de vijftien jaar oude Anna R. was met haar dochters van Amsterdam naar Antwerpen verhuisd nadat haar echtgenoot haar verlaten had. Ze vond werk voor Anna als dienstster in een herberg, maar wat later kreeg ze van mensen uit de buurt te horen dat deze herberg een ‘verdacht huis’ was. In 1912 riep ze op aanraden van de politie, die haar dochter al verschillende malen tevergeefs terug naar huis had gebracht, de hulp van de kinderrechter in: “als zij thuis is dan komt die vrouw als ik weg ben om een komiese te doen en haalt

46 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 39, nr. 372.

47 Één meisje van zestien liep weg omwille van een conflict met haar stiefmoeder, die haar aanwezigheid in huis niet tolereerde en de vader ‘opstookte’ zijn dochter te mishandelen (Als vorige noot, map 44, nr. 389).

48 Als noot 46, map 417, nr. 2938.

49 *Idem*, map 435, nr. 3096.

50 *Idem*, map 426, nr. 3029.

Klachten over onhandelbare dochters

haar telkens weg...Om twee uur 's nachts komen mensen mij vragen of ik mijne dochter eens aan den gang wil zien, dat zij met haar madame arm aan arm naar huis ging achtervolgd door twee heeren...zij heeft zijden jakken en draagt valschen haarbos

- Enkele zonnende vrouwen en kaartende mannen vóór het Antwerpse Vleeshuis, jaren twintig. (Foto in GEORGE VAN CAUWENBERGH, *Het Antwerpen van toen*, Brugge, Marc Van de Wiele, 1983, p. 29).

Klachten over onhandelbare dochters

en dat kan zij niet eerlijk verdienen...De huishoudens van haar zusters brengt zij in disserde door al te vriendelijk tegen de mannen te zijn...Liever eet ik droog brood dan mijn kind als een dweil langs de straat te zien slenteren". Anna ontkende in alle talen dat ze zichzelf prostitueerde en schakelde haar vader in, die nog steeds in Amsterdam woonde. Eerst verkreeg ze zijn toestemming om in de herberg te mogen blijven, maar een paar weken later kwam hij hier op terug, "daar ik mislijd ben daar ik dacht dat zij een nette betrekking had en vernomen van eenige goede kennis dat dit het geval niet is". Anna werd ter beschikking van de regering gesteld, maar het vonnis werd nooit uitgevoerd aangezien ze ondertussen uit België gevlucht was ⁵¹.

Achter de klacht van de moeder van de vijftienjarige Anna L., die in 1912 beweerde dat haar dochter 'trimde aan de statie' en thuis was weggelopen met haar vrijer, gingen dan weer economische motieven schuil. Anna L. prostitueerde zich al langer en haar moeder had dit nooit afgekeurd, wel integendeel, want het meisje had steeds gezorgd dat er geld was om de huishuur, het eten en vooral de drank van haar moeder en stiefvader te betalen. Het was dan ook naar aanleiding van het wegvallen van deze bron van inkomsten dat de moeder een klacht indiende. De kinderrechtster nam duidelijk het meest aanstoot aan het optreden van de moeder, want ook nadat een medisch onderzoek uitwees dat Anna L. een geslachtsziekte had, werd ze 'slechts' voorwaardelijk ter beschikking van de regering gesteld. Een maand later werd ze echter opgepakt door de politie wegens, weinig verwonderlijk, prostitutie en dan ook naar de (toen nog) staatsweldadigheidsschool in Namen gestuurd ⁵². Opnieuw blijkt dat ouders uit de arbeidersklasse zeker niet altijd dezelfde seksuele normen deelden.

Het is opvallend dat de enige ouders die in de twee periodes tot de meer gegoede middenlaag behoorden sterk gelijkende klachten hadden. Zowel de in 1913 zeventienjarige Marguerite H., waarvan de vader als bediende op een school werkte, als de in 1925 zestienjarige Louise D., dochter van een slager, waren talrijke keren van hun job als dienstmeisje weggebleven en hadden dan steeds dagenlang op straat of elders rondgehangen. Hun ouders maakten zich duidelijk zorgen om hun reputatie en waren niet langer bereid voor de zoveelste keer naar een andere werkgever op zoek te gaan. Beide meisjes – bij Marguerite werd spoed achter de procedure gezet omdat ze bijna achttien was – werden onmiddellijk in een heropvoedingsinstelling geplaatst ⁵³.

Tenslotte moet er op worden gewezen dat in de periode 1912-1913 in een paar gevallen helemaal geen sprake bleek te zijn van de één of andere vorm van slecht gedrag. Het weglopen van een ellendige gezinssituatie en mishandeling is natuurlijk al een randgeval, maar in deze zaken kon het meisje weinig of niets verweten worden. Achter de klacht

⁵¹ RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 6, nr. 51.

⁵² *Idem*, map 3, nr. 35.

⁵³ *Idem*, map 64, nr. 499 en map 430, 3051.

van de vader van de zestien jaar oude Amandina N., die beweerde dat ze zich aan “de ontucht” overleverde, ging een hevig echtelijk conflict schuil naar aanleiding van het drankmisbruik en het gewelddadige gedrag van de vader. Amandina koos hierin als oudste dochter partij voor haar moeder en het is bijgevolg waarschijnlijk dat de klacht van de vader tot doel had dit verbond te verbreken⁵⁴. In twee gevallen lag een conflict tussen ouders en familieleden over de hoede over een tienjarig en vijftienjarig meisje aan de basis van de klacht⁵⁵. Bij deze drie zaken achtte de kinderrechtster de klacht ongegrond en werden de meisjes vrijgesproken. De negen jaar oude Josephine V. tenslotte was gewoon ‘teveel’. Haar moeder was overleden en haar vader zat “meer in het gevang als in vrijheid”. De klacht ging uit van haar grootmoeder en ook de overige familieleden bleken niet in staat of bereid te zijn voor haar te zorgen. Gezien Josephines weinig ontvankelijke ‘milieu’, bracht ze de volgende tien jaar van haar leven in diverse private heropvoedingsinstellingen en staatsweldadigheidsscholen door, waar ze onophoudelijk tegen haar nieuwe opvoeders rebelleerde en haar gedrag pas echt slecht werd⁵⁶.

Wanneer deze uitzonderlijke zaken buiten beschouwing worden gelaten, blijkt dat achter het gros van de ouderlijke verzoeken om plaatsing twee soorten ergernissen schuilgingen, waarvan we het aandeel moeten verduidelijken. Enerzijds waren er de ouders die meenden dat hun dochter door haar ‘onzedelijk’ gedrag een smet wierp op de familierепutatie of die er voor vreesden dat dit zou gebeuren. In deze gevallen werd voornamelijk geklaagd over te laat thuis komen, verschillende dagen wegblijven, rondhangen met jongens of mannen op straat, in dancings of cinema’s, een ‘ongepaste’ relatie of prostitutie. In 1912-1913 behoorde één op drie zaken tot deze categorie; in 1924-1925 kunnen twee op drie zaken hiertoe worden gerekend. De meeste andere ouders waren misnoegd omdat hun dochter geen of een naar hun mening onvoldoende bijdrage tot het gezinsinkomen leverde. De overgrote meerderheid van de klachten over het weglopen van huis hadden hiermee te maken. Daarnaast werd vaak geklaagd over een ‘ongeregelde’ levensstijl : de dochters verbrasten hun loon, besteden meer tijd in cafés en dancings dan aan hun werk en weigerden hun loon af te geven. In 1912-1913 ging achter de helft van de verzoeken een conflict over geld schuil; in 1924-1925 was dat het geval voor één derde van de zaken.

IV. Hoe het wangedrag in een rechtszaak werd vertaald

De wet van 1912 legde de grote lijnen vast van de procedure die door de kinderrechtster moest gevolgd worden. Maar hoe werden die concreet ingevuld wanneer het om een ouderlijke klacht over weerspannig gedrag ging ? Hoe kregen het gerechtelijk dossier over de ongeregelde meisjes en de uiteindelijke ‘officiële waarheid’ over hun gedrag

⁵⁴ RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 46, nr. 412.

⁵⁵ *Idem*, map 1, nr. 8 en map 3, nr. 29.

⁵⁶ *Idem*, map 45, nr. 409.

vorm? In de inleiding van *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère...* vat M. Foucault het gerechtelijk dossier op als “*une affaire, un cas, un événement autour duquel et à propos duquel sont venus se croiser des discours d’origine, de forme, d’organisation et de fonctions différentes*”⁵⁷. Hij maakt duidelijk dat de manier waarop een welbepaald ‘feit’ doorheen de gerechtelijke procedure in een dossier en een rechtszaak wordt vertaald, bepaald wordt door de gevoeligheden en versies van de actoren met de grootste impact op het verloop van de procedure. S. Schafer wijst er daarnaast op dat het dossier steeds gestructureerd en gemotiveerd wordt door “*the desire to make sense*”: rond de beginsituatie wordt door de diverse actoren een welbepaald ‘verhaal’ opgebouwd dat in hun ogen coherent en logisch is. Om zicht te krijgen op dit proces moet men bijgevolg aandacht besteden aan “*the story of a dossier, as the case of a case*”⁵⁸.

In dit verband nemen we de zaak van de zeventienjarige Henrica uit 1924-1925 even onder de loep⁵⁹. We geven het volledige verloop van de zaak weer, maar onderbreken het verhaal af en toe om een meer algemene opmerking te formuleren. Wat uitzonderlijk is aan het geval van Henrica is dat ze de enige dochter was die op het platteland, meer bepaald in Oostmalle, leefde. De moeder van Henrica was overleden en haar biologische vader had ze nooit gekend: ze was op achtjarige leeftijd door het huwelijk van haar moeder en (stief)vader, de klager, gewettigd. Deze jonge vrouw leefde samen met haar vader en twee van zijn kinderen van elf en tien jaar oud. De vader was landbouwer, maar beschikte slechts over een klein stuk land en twee koeien en werkte dan ook twee dagen in de week als loonarbeider in Antwerpen om rond te kunnen komen. In juli 1924 diende hij een klacht in bij de rijkswacht van Oostmalle omdat Henrica spoorloos verdwenen was. Ze had “al hare zondagskleederen” en geld van hem meegenomen. Hij beweerde dat het zeker niet de eerste keer was dat Henrica thuis geld stal en van huis wegliep: “als ik thuis ben werkt mijne dochter goed, maar zoohaast ik weg ben, loopt zij van huis weg, waarvoor zij dit doet weet ik niet. Ik mishandel haar nooit. Ik heb nooit gezien dat zij bij manspersonen is, maar kan dit doch niet zeggen als zij dag en nacht van huis blijft... Ik vraag alsdat mijne dochter rechtelijk zoude vervolgd worden, en opgenomen zoude worden in een gesticht... Als mijne dochter zoo blijft loopen moet zij in slechte handen komen”. Alhoewel het waarschijnlijk is dat de vader echt om het lot van zijn dochter bekommerd was, is van belang dat haar vlucht ook voor hem ernstige consequenties had. Henrica hielp hem immers op het land, deed het huishouden en paste op de jongere kinderen. Wanneer deze hulp wegviel, kon hij niet langer buitenshuis

57 MICHEL FOUCAULT, *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère... Une cas de parricide au XIXe siècle*, Parijs, 1973, p. 11-12. Foucault ziet de zaak van Pierre Rivière voornamelijk als een perfecte illustratie van zijn klassieke stelling, namelijk dat de strijd tussen ‘*le jeu d’un savoir*’ van de psycho-medische wetenschap en de macht van het gerechtelijk repressie-apparaat bepalend is, en kent dus niet alle betrokken actoren en mogelijk relevante discours een (actieve) rol toe in zijn analyse.

58 SYLVIA SCHAFER, “Between Paternal Right and the Dangerous Mother. Reading Parental Responsibility in nineteenth-century French Civil Justice”, in *Journal of Family History*, 1998 (23) 2, p. 180.

59 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 417, nr. 2939.

Klachten over onhandelbare dochters

gaan werken en kwam hij dus in financiële problemen terecht. Na de klacht verhoorde de rijkswacht onmiddellijk een aantal 'getuigen' en uit hun verklaringen blijkt reeds *the desire to make sense* wat het 'wangedrag' van Henrica betreft. Twee buurvrouwen stelden immers dat ze het meisje reeds een aantal malen op het hart hadden gedrukt dat ze thuis moest blijven en werken, maar dat ze daar niet naar had willen luisteren en daarnaast beklemtoonden ze beiden dat er regelmatig jonge mannen op bezoek kwamen wanneer de vader weg was. Verder stelden ze niet te begrijpen waarom Henrica precies wegliep en nooit gehoord of gezien te hebben dat haar vader haar zou mishandelen. Dat laatste werd ook door een gemeenteraadslid van Oostmalle en de jongere broer en zus van het meisje verklaard.

Indien buren, buurtbewoners of kennissen van de ouders als getuigen optraden, bevestigden ze in het algemeen bijna altijd het verhaal van de ouder(s). De meesten hielden het echter bij de stelling dat de ouderlijke klacht gegrond was en lieten verder weinig los : ze wilden zich duidelijk liever niet in het gezinsconflict mengen, althans niet in het bijzijn van de politie of voor de rechtbank.

Henrica werd uiteindelijk pas twee maanden later opgespoord. Ondertussen had een sociaal-werkster een rapport opgesteld waarin het gedrag van het meisje al heel wat slechter was geworden : “de minderjarige verkeert met slechte gezellinnen en waarschijnlijk ook met slechte gezellen daar zij veel naar kermissen loopt, dan gansche nachten uitblijft en wel eens dronken thuiskomt. Om vertier te kunnen maken heeft zij thuis verscheidene malen geld weggenomen...de oorzaak van het slechte gedrag van de minderjarige is enkel bij haar zelf te vinden. De vader is goed voor haar en eischt geen werk boven haar krachten. Gemakzucht en lust tot vermaak leidden haar op den verkeerde weg. Al de geburen en bekenden zijn het eens om de klachten van den vader voor waarheid te erkennen”. Als informatiebronnen gaf de sociaal-werkster de vader, het bovengenoemde gemeenteraadslid en buren op, maar het is duidelijk dat zij het was die hun verklaringen zodanig invulde en met elkaar in verband bracht dat twijfel aan de ernst van het wangedrag van Henrica haast onmogelijk werd. Ze adviseerde de strengste maatregel, namelijk de ter beschikking stelling van de regering, met andere woorden een plaatsing in een rijksheropvoedingsinstelling. De directeur van de school die Henrica tot haar veertiende bezocht had, vermeldde op haar 'schoolfiche' dat ze middelmatig had gepresteerd en over haar toenmalige gedrag stond er : “niet zeer oplettend, droomachtig, geneigd tot koppigheid”.

De schoolhoofden haalden in 1924-1925 - vóór 1921 bestond de 'schoolfiche' nog niet - meestal uitsluitend de eerder slechte karaktertrekken van het meisje aan, wat niet verwonderlijk is aangezien ze beseften dat hen advies over een weerspannige dochter werd gevraagd.

De burgemeester van Oostmalle vermeldde in zijn rapport over de vader van Henrica : “is waakzaam jegens zijne kinderen en zorgt goed voor onderhoud en opvoeding” en

Klachten over onhandelbare dochters

- Armoedige huisvesting met houten gevels in een steeg aan de Zwartezusterstraat, Antwerpen, jaren twintig. (Foto in GEORGE VAN CAUWENBERGH, *Het Antwerpen van toen*, Brugge, Marc Van de Wiele, 1983, p. 31).

Klachten over onhandelbare dochters

over het meisje : “schijnt nogal lichtzinnig te zijn, is nogal oplopend van karakter, nogal geneigd tot vermaak...verkeerde soms met slechte gezellen”. Wat de geadviseerde maatregel betreft, was hij veel gematigder dan de sociaal-werkster : “gezien het kind geboren van voor het huwelijk van den vader en dat de moeder overleden is zoo zal het misschien moeilijk zijn om tusschen hen beiden eendracht te vinden. Daar het kind in het werk zeer behendig is, zou het aan een persoon kunnen toevertrouwd worden”. Maar Henrica kwam dus relatief slecht naar voren in deze rapporten, haar vader daarentegen zeer goed.

In dit opzicht dient te worden aangestipt dat weduwnaars in het algemeen in beide periodes gunstiger beoordeeld werden dan weduwen. Beklaagde een weduwnaar zich over zijn ongeregelde dochter dan werd dit vaak als een uiting van ‘waakzaamheid’ opgevat, terwijl een klacht van een weduwe steeds als de uiting van een onvermogen tot het uitoefenen van gezag of controle werd gezien en ze vaak de schuld toebedeeld kreeg voor het slechte gedrag van haar dochter, die ze te toegevend of onvoldoende krachtadig zou hebben opgevoed. Van een weduwe werd daarnaast verwacht dat ze voor haar kind(eren) zorgde; een weduwnaar werd daar daarentegen om geprezen. Zelfs wanneer hij zijn kind(eren) bij familieleden of in een instelling plaatste en enkel instond voor de kosten van hun onderhoud was dat het geval. Gezien de traditioneel verschillende invulling van de vader- en moederrol is dit alles niet nieuw, maar het is van belang dat het geslacht van de alleenstaande ouder op zich, los van de aard van het gewraakte gedrag, het verloop van de zaak en het lot van de meisje al in een bepaalde richting stuurde. Concreet werden de weerspannige dochters van weduwen veel sneller in een instelling geplaatst.

Eind september 1924 deed het uiteindelijke verhoor van Henrica zelf, die ondertussen in Antwerpen als dienstmeid werkte, de zaak in haar voordeel omslaan. Ze verklaarde immers aan de kinderrechtster : “Ik loochen de feiten van diefstal... ik beken dat ik verscheidene malen van huis ben weggebleven maar toch nooit niet langer dan 2 dagen. Ik was telkens met vader naar kermissen gegaan. Maar t’ huis komende wilde vader dan met mij te doen hebben en dan was ik telkens terug van huis weggevlucht...Ik houd staande dat ik van huis vluchtte omdat ik mishandeld werd en omdat hij met mij wilde te doen hebben...Mijne zuster weet dit wel maar heeft niet veel kunnen zien daar vader haar geboden had zich om te draaien in ‘t bed... éénmaal heeft hij mij kunnen gebruiken...Eergisteren heb ik het bezoek gehad van Frans... (een buurman), die wist van zijn dochter die ik in de stad had gezien waar ik verbleef, en vroeg mij of het waar was, dat mijn vader met mij wilde te doen hebben, dat dit gezegd werd te Oostmalle”. Het was dus niet uit ‘gemakzucht’, maar uit angst voor de seksuele avances en mishandeling van haar vader dat Henrica van huis was weggevlucht. Blijkbaar waren burens en kennissen daarvan op de hoogte of hadden ze vermoedens in die zin, alhoewel ze allen beweerd hadden van niets te weten. Haar vader ontkende natuurlijk dat hij zijn dochter seksueel misbruikt of bedreigd zou

hebben, “daar ben ik veel te deftig voor om zulke dingen te doen”, en beweerde nu dat hij nooit met volle ernst om een plaatsing in een heropvoedingsinstelling gevraagd had en enkel verlangde dat Henrica het gestolen geld zou terugbetalen. De kinderrechtster verzocht de sociaal-werkster een bijkomend rapport op te stellen en ook hier veranderde de toon sterk. De verklaring van het meisje werd, zonder verdere commentaar, overgenomen en daarnaast werd er op gewezen dat Henrica’s werkgeefster uitermate tevreden over haar was: “zij is christelijk, braaf en oppassend en doet haar uiterste best om voldoening te schenken...zondags mag zij uitgaan doch meestal wil zij van die vrijheid niet genieten”. De sociaal-werkster adviseerde ditmaal het meisje in “dit zeer deftig midden” te laten “zolang haar zedelijk gedrag niet verandert”, geen probleem vormde dus. Henrica werd voorwaardelijk ter beschikking van de regering gesteld en daar bleef het verder bij.

De aangeklaagde dochter kreeg steeds de kans haar versie van de ouderlijke klacht uiteen te zetten voor de kinderrechtster, die daar over het algemeen ook echt rekening mee leek te houden. Indien ze echter niet op het verhoor opdaagde, werd dat als een schuldbekenenis opgevat, maar dat kwam amper voor. De meisjes die klaagden over het drankmisbruik van hun ouders, hun slechte behandeling of mishandeling, wat bijna uitsluitend in 1912-1913 gebeurde, werden allen serieus genomen door de Antwerpse kinderrechtster en dat vertaalde zich in zijn vonnis. In sommige gevallen vroeg hij ook om het advies van een sociaal-werker om er zeker van te zijn dat de ouderlijke klacht ongegrond kon worden geacht. In beide periodes beaamden meerdere meisjes dat de door hun ouders aangeklaagde activiteiten zich (grotendeels) hadden voorgedaan, al toonden de dochters uit 1924-1925 daar veel minder vaak berouw over. Samen met de belofte van beter gedrag was dit nochtans de beste manier om de kinderrechtster te vermurwen en een milde maatregel, namelijk een voorwaardelijke, te bekomen.

In 1912-1913 werkte de kinderrechtster hoofdzakelijk samen met de Antwerpse politicommissaris, die hoewel dit niet in de wet voorzien was, optrad als sociaal-werker en wiens rapport en advies het uiteindelijke oordeel van de kinderrechtster sterk beïnvloedden. Een medisch onderzoek kwam er niet vaak aan te pas in deze periode en bovendien bleef dit meestal beperkt tot het controleren van de maagdelijkheid van het meisje en het opsporen van eventuele geslachtsziektes. In de twee gevallen dat de kinderrechtster een uitgebreid psycho-medisch onderzoek verzocht, slaagden de medici er trouwens amper in een gezaghebbende en éénduidige expertise te verschaffen. Het medisch rapport van de arts die de vijftienjarige Leonie L., die bekend had dat ze een aantal nachten van huis was weggebleven en met een jonge man had geslapen, in een ‘staat van minderwaardigheid’ bevond, was nogal kort en zeer vaag: “*au point de vue mental il y a chez elle une insuffisance manifeste...elle manque absolument de jugement de bon sens...elle est plutôt insuffisante au point de vue moral que vicieuse... elle aime aller à la rue, elle aime danser*”. Tijdens de zitting gaf de arts echter toe dat hij het moeilijk had met het trekken van een duidelijke conclusie en stelde hij dan maar

voorzichtig dat “de minderwaardigheid niet genoeg uitgesproken is om haar in een krankzinniggesticht te doen opnemen”⁶⁰.

Vanaf de eerste wereldoorlog werden sociaal-werkers, die iets vaker gediplomeerd waren, pedagogen en psycho-medische experts in sterk toenemende mate bij de werking van de kinderrechtbanken betrokken. Daarnaast werden meer en speciale observatie-instellingen opgericht en een paar krankzinnigengestichten omgevormd tot specifieke instellingen voor ‘abnormale’ kinderen⁶¹. Beide evoluties gingen logischerwijs gepaard met een sterke stijging van het aantal ‘minderwaardig’ en ‘abnormaal’ bevonden minderjarigen. Het totaal aantal minderjarigen dat in het gehele land in observatie werd geplaatst, nam toe van 14 in 1913 tot maar liefst 341 in 1930. Na de medische expertise werden in 1913 in totaal 42 minderjarigen in een bijzondere instelling geplaatst; in 1930 ging het al om 75 minderjarigen⁶². In 1924-1925 gelastte de Antwerpse kinderrechtter een observatieperiode voor negen van de zestien onhandelbare dochters. De observatie en psycho-medische expertise vormden dus vaker één van de fazen in de beoordeling van het ongeregelde gedrag. In tegenstelling tot landloperij of een misdrijf, was ‘wangedrag’ een zeer fluïde begrip en liet het amper objectief te beoordelen feitelijke sporen na. De kinderrechtter moest steeds verschillende invullingen van het gedrag en versies van het verhaal daarrond met elkaar afwegen. Het lijkt waarschijnlijk dat hij er bij complexe of tegenstrijdige zaken de voorkeur aan gaf ook de gezaghebbende mening van een expert te kennen vooraleer hij zijn oordeel uitsprak. De observatierapporten waren meestal relatief uitgebreid en gingen in op de gezondheid, de intelligentie, het karakter en de moraliteit en tenslotte de beroepsvaardigheden van het minderjarige meisje. De kinderrechtter trof in verschillende gevallen de maatregelen die hierin geadviseerd werden. Geen van de negen onderzochte meisjes kwam echter in een bijzondere instelling terecht. Alhoewel het onbetwistbaar is dat de psycho-medische experts de ‘officiële waarheid’ over het ongeregelde gedrag in belangrijke mate vorm gaven, was in het algemeen niet echt sprake van de dominante autoriteit en invloed van de medische wetenschap die Foucault meent te ontdekken in de zaak van Pierre Rivière. Psycho-medische experts werden immers niet altijd geraadpleegd en daarnaast konden ook andere stemmen een grote impact hebben, voornamelijk deze van de ‘afgevaardigden van de kinderbescherming’ en van het meisje zelf. En uiteindelijk was het steeds de kinderrechtter die de ultieme knoop doorhakte.

Tenslotte bleek uit de geanalyseerde strafdossiers van beide periodes dat de Antwerpse kinderrechtter in sommige gevallen afweek van de officiële procedure. In eerste instantie

60 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 32, nr. 316.

61 PAUL WETS, *L'enfant de Justice. Quinze années d'application de la Loi sur la Protection de l'Enfance*, Brussel, Association Internationale pour la Protection de l'Enfance, 1928, p. 304-306.

62 I. MAUS, “L'application de la loi du 15 mai 1912 sur la protection de l'enfance de 1913 à 1928”, in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1929, p. 1076-1077; A. DELANNOY, “L'application de la loi du 15 mai 1912... de 1920 à 1930”, in *Idem*, 1931, p. 900-902.

werd in het verlengde van een informele afspraak tussen de politie, het parket en de kinderrechter - die vanaf het eerste jaar van de toepassing van de wet van 1912 bestond – de ouders vaak aangeraden een klacht in te dienen indien ze een dochter of zoon hadden die tussen zestien en achttien jaar oud was en een misdrijf had gepleegd of zich ‘overleverde’ aan ontucht of prostitutie. Dit had tot doel deze minderjarigen een correctionele veroordeling te besparen. Ook voor de prostituees die jonger waren dan zestien werd er in sommige gevallen naar gestreefd door middel van een ouderlijke klacht een veroordeling op basis van artikel 15 van de wet van 1912 en dus de strengste maatregel te voorkomen⁶³. In de vier gevallen van prostitutie waar we hoger naar verwezen, was de ouders steeds door de politie aanbevolen klacht in te dienen wegens ‘wangedrag’ bij de kinderrechter. Dit gebeurde eveneens bij de zestien jaar oude Emilie H., die in 1924 beschuldigd was van misbruik van vertrouwen en schriftvervalsing. Dit meisje, dat als kleermaakster werkte, had meerdere malen geld achtergehouden van haar werkgeefster en twee bestellingen vervalst, waarvan ze de opbrengst in eigen zak had gestoken⁶⁴. Daarnaast overlegde de Antwerpse kinderrechter steeds uitgebreid met de ouders over hun klacht en had hij hen in meerdere gevallen aanvankelijk aangeraden de zaak nog even aan te kijken en dus af te zien van het starten van de officiële procedure. Het meisje werd door hem dan steeds officieus berispt. Meestal liet een nieuwe klacht van de ouders echter niet lang op zich wachten. De kinderrechter ging daarnaast in sommige gevallen na of de zaak niet op een alternatieve, informele manier kon worden afgehandeld, wat evenwel hoofdzakelijk in 1912-1913 voorkwam. Hij onderhandelde dan, eventueel via een sociaal-werker, met de ouders, voogd of familieleden, over het afsluiten van een huwelijk of een plaatsing als dienstmeisje, bij verwanten, kennissen of een privé-vereniging. Voor de beide periodes kwam er in totaal in negen gevallen een dergelijke oplossing uit de bus en werd de zaak zonder gevolg gelaten door de kinderrechter.

V. Conclusie

Men kan voor de beide bestudeerde periodes stellen dat de ouders, die op twee koppels na allemaal tot de arbeidersklasse behoorden, voornamelijk om twee soorten redenen een verzoek om plaatsing bij de Antwerpse kinderrechtbank indienden. De armste en meest kwetsbare van hen, waaronder de meeste alleenstaande ouders, beoogden in eerste instantie hun dochters te dwingen aan het gezinsinkomen bij te dragen. Plaatsing op verzoek was voor hen een overlevingsstrategie. Volgens deze ouders weigerden hun dochters te werken of werkten ze niet regelmatig en verspilden ze, al dan niet onder invloed van hun ‘slechte’ vrijer, hun loon aan allerlei vormen van (nachtelijk) amusement of wilden ze dit loon niet afstaan. Daarnaast hadden de overgrote meerderheid van

63 PAUL WETS, “Correction paternelle”, in *Bulletin de l’Office de la Protection de l’Enfance*, 1920 (16), p. 458.

64 RB, EA Antwerpen D, Dossiers van rechtspleging, map 422, nr. 2996.

Klachten over onhandelbare dochters

de ouderlijke klachten over dochters die het ouderlijke huis hadden verlaten, wat voornamelijk in 1912-1913 gebeurde en waarschijnlijk grotendeels toe te schrijven is aan de materiële en fysieke ellende die deze jonge vrouwen thuis ondervonden, tot doel hun financiële steun te recupereren. Deze motieven speelden in 1912-1913 bij de helft en in 1924-1925 bij een derde van de ouderlijke verzoeken om tuchtiging.

Alle voogden (meestal familieleden), één op twee weduwnaars en de 'respectabele' arbeidersgezinnen met een zeker inkomen klaagden daarentegen over de 'onzedelijke' of liederlijke levensstijl van hun adolescente dochters. De jonge vrouwen bleven nachten weg zonder te willen zeggen waar ze hadden geslapen en werden vaak op straat of op andere openbare plaatsen in het gezelschap van jongens of mannen gesignaleerd. Hun ouders namen hier aanstoot aan omdat ze meenden dat de familie door deze gedragingen schande werd aangedaan – de zichtbaarheid van het gedrag vormde dan de kern van het probleem – of omdat ze een schandaal naar aanleiding van een voorechtelijke zwangerschap vreesden. Ook arbeidersmilieus, en dan voornamelijk de arbeiders die op hun 'respectabiliteit' stonden, onderschreven de heersende seksuele moraal en interpreteerden niet-traditioneel gedrag van jonge ongehuwde vrouwen relatief snel als ongepast seksueel of 'onzedelijk' gedrag. De vrijetijdsbesteding en al dan niet te frequenteren vriendinnen en vrienden van meisjes werden veel zorgvuldiger dan bij jonge mannen gecontroleerd door ouders, maar ook door familieleden, kennissen en de bredere sociale omgeving in het algemeen. In 1924-1925 stonden meerdere adolescente meisjes, meestal fabrieksarbeidsters, echter op hun zelfstandige keuzevrijheid en bewegingsvrijheid, niet alleen wat hun uitgaansleven, maar ook wat hun (seksuele) omgang met het andere geslacht en hun uiterlijk betrof. De hevigste generatieconflicten tussen 'losbandig' genoemde dochters en hun te streng geachte ouders speelden zich dan ook in deze periode af. Stond de familiereputatie op het spel, dan was plaatsing op verzoek ofwel een preventieve strategie, die er op gericht was schande te vermijden, ofwel een manier om de schande van het gezin te verwijderen. Bezorgdheid over de zuiverheid van de familiereputatie vormde in 1912-1913 het cruciale punt in een derde van de zaken en in 1924-1925 in twee derde van de zaken.

Bestonden er dan geen alternatieven? Gezien de ouders te weinig welgesteld waren om een plaatsing in een internaat of een religieuze instelling te bekostigen, waren hun mogelijkheden beperkter dan die van meer welvarende bevolkingsgroepen. We zagen dat verschillende ouders reeds verwanten, kennissen, buurtbewoners of werkgevers hadden ingeschakeld vooraleer ze een klacht indienden bij de kinderrechtbank. Maar niet alle ouders konden op uitgebreide informele netwerken terugvallen en bovendien konden hun relaties met deze personen onder druk komen te staan door het 'ongepaste' gedrag van het meisje. Wanneer het gedrag van het meisje 'schandalig' werd geacht en/of het ondanks meerdere vermaningen onveranderd bleef, werden ouders niet zelden met opmerkingen en zelfs morele afkeuring van verwanten, kennissen en buurtbewoners geconfronteerd. Ze zagen dan geen andere uitweg meer dan een plaatsing op kosten van

de staat. Daarnaast moest er in enkele gevallen, meer bepaald in de periode 1912-1913, geen ouder-dochterconflict worden opgelost : we wezen in dit verband op een echtelijk conflict, op onderlinge strijd tussen familieleden over de zorg voor het meisje en op een meisje dat gewoon ‘teveel’ was.

Met betrekking tot de gerechtelijke praktijk werd aan de hand van een voorbeeld duidelijk dat het gerechtelijk dossier van bij de aanvang van de procedure gestructureerd en gemotiveerd werd door ‘*the desire to make sense*’ van het ‘wangedrag’ en de grond van de ouderlijke klacht. Alhoewel de dossiers, vooral deze uit 1924-1925, getuigen van de grote impact van actoren die deel uitmaakten van het gerechtelijk apparaat op de specifieke totstandkoming van de ‘officiële waarheid’ over de zaak, kan echter niet in termen van een geïnstitutionaliseerde sociale controle worden gesproken. De stemmen van ouders, getuigen en het meisje zelf waren in de praktijk immers essentieel voor het respectievelijk opstarten en op gang houden van de procedure rond het verzoek tot *correction paternelle*. Het disciplinerende optreden van het gerecht was slechts mogelijk mits bepaalde normen met betrekking tot gepast en ongepast gedrag van meisjes gedeeld werden. Bovendien bleek dat de Antwerpse kinderrechtster in de praktijk in sommige gevallen van de officiële procedure afweek en infrajudiciële correctiemechanismen verkoos boven de wettelijk vastgelegde maatregelen ter heropvoeding.

---

* MARGO DE KOSTER (°17 maart 1976 te Brussel). Studeerde aan de Vrije Universiteit Brussel. Licentiaatdiploma geschiedenis, kandidaatsdiploma sociologie. Werkt momenteel aan de VUB als Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen aan een proefschrift met de titel *Weerbaar, weerspannig of crimineel? Meisjes en jonge vrouwen tussen emancipatie en delinquentie in het interbellum*.